

УДК 159.922+37.018.3

СПЕЦИФІКА ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ СИРОТИНЦІВ У КОНТЕКСТІ СУБ'ЄКТИВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ЧИННИКА

Лівандовська І.А., викладач
кафедри психології

Уманський державний педагогічний університет

У статті проаналізовані науково-теоретичні підходи до вивчення впливу депривації на розвиток особистості сиріт у соціально-психологічному контексті. Розглянуті сучасні особливості створення гендерного середовища в умовах державних закладів для перебування сиріт. Презентовані результати пілотажних досліджень суб'єктивних гендерних установок педагогічних працівників та їхній вплив на процес гендерної ідентифікації сиріт.

Ключові слова: сирітство, депривація, гендерні уявлення, гендерна ідентифікація.

В статье проанализированы научно-теоретические подходы к изучению влияния депривации на развитие личности сирот в социально-психологическом контексте. Рассмотрены особенности создания гендерной среды в условиях государственных учреждений для пребывания сирот. Презентованы результаты исследований субъективных гендерных установок педагогических работников и их влияние на процесс гендерной идентификации сирот.

Ключевые слова: сиротство, депривация, гендерные представления, гендерная идентификация.

Livandovs'ka I.A. SPECIFICS OF ORPHANS GENDER IDENTIFICATIONS IN CONTEXT OF SUBJECTIVE PEDAGOGICAL FACTOR

The article analyzes scientific and theoretical approaches to study of impact of deprivation on development of orphan's individual in socio-pedagogical context. Were reviewed features of creation of a gender environment in context of orphans state institutions. There were presented results of pilot studies of teacher's gender attitudes and their impact on orphan's gender identity.

Key words: orphanhood, deprivation, gender representation, gender identification.

Постановка проблеми. Сьогодні стало очевидним, що без адекватно орієнтованої соціальної позиції молодої людини неможлива успішна гармонійна самореалізація особистості, як представника певної статі із специфічними для чоловіків і жінок характеристиками, потребами, мотивами, системою цінностей, формами поведінки у відповідності з соціокультурними традиціями і сучасними нормами суспільства.

Неувага до проблеми гендерної ідентифікації і соціалізації обернулася багатьма проблемами для сучасного суспільства, так як статева ідентифікація глибоко проникає у самосвідомість особистості, задає основний вектор соціалізації індивіда та стає домінуючою для самореалізації в умовах суспільного життя. Питання гендера та всього, що з ним пов'язане, є на сьогодні одним із найбільш обговорюваних. І це означає те, що до цього часу не було знайдено остаточного розуміння питань, пов'язаних із гендерними відмінностями, особливостями, відносинами, процесами ідентифікації.

Проблема вирішення суспільних завдань, зокрема ефективної психологічної адаптації та соціалізації дітей, залишених без опіки батьків, які перебувають у дитячих соціальних закладах, є нагальною. Вона вимагає пошуку та обґрунтування но-

вих концептуальних та методологічних підходів щодо розвитку системи гендерного виховання та ефективної гендерної соціалізації сиротинців, так як деприваційний специфічний процес формування різноманітних моделей гендерних ролей не завжди узгоджується з існуючими традиційними соціально-психологічними стереотипами. Одним із завдань освітньо-виховного процесу закладів для утримання дітей має бути формування соціальних гендерних ролей та відповідних компетенцій задля ефективного входження сиріт у суспільне життя країни, яке раніше перед закладами для утримання дітей не ставилося [4].

Проблеми адаптації дітей-сиріт, які знаходяться у закладах державного утримання, зводяться до того, що виділення і демонстрація своєї гендерної принадлежності та ідентифікації часто має неприродну форму. Засвоєння соціальних норм і цінностей дитиною спотворюється у результаті негативного стихійного або штучного впливу депривованого середовища, в якому вона перебуває. Саме актуальність та значущість окресленої проблеми для теоретичної розробки та вдосконалення психологічно-педагогічного супроводу підлітків, позбавлених батьківської опіки, і зумовили доцільність розробки даного питання.

Ступінь розробленості проблеми. Залишаються маловивченими питання специфіки впливу факторів соціалізації та ідентифікації вихованців державних закладів для утримання дітей, позбавлених батьківського піклування, у віковому, гендерному та соціокультурному контекстах. Так звана депривація є головним чинником формування соціально-психологічних наслідків сирітства [3]. Феномен депривації активно досліджується науковцями не лише в Україні, а й за її межами, так як проблема є достатньо актуальною для всього людства. Саме підлітковий вік для нас виявляється цікавим у дослідженнях особливостей статево-рольової, гендерної ідентифікації.

Існують різні теорії відносно соціально-психологічних, біологічних факторів, які виконують домінуючу роль у формуванні особистісної гендерної ідентифікації, в яких започатковано розв'язання даної проблеми [7]. Посилаючись на дослідження зарубіжних дослідників, починаючи з З. Фрейда, К. Хорні, К. Юнга, Е. Еріксона і вітчизняних – В. Васютинського, І. Кона, П. Блонського та ін. було встановлено, що кожна теорія відображає лише певні сторони складного процесу детермінації соціально-психологічного онтогенезу індивіда.

Теоретико-методологічну основу проблематики нашого дослідження склали положення про соціальну природу людини (Б. Ананьев, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн та ін.), про формування особистості як системи відображення сутності об'єктивно існуючих соціальних відносин (В. Мясищев), теорії соціального конструювання гендеру (П. Бергер, Р. Гарфинкель, В. Гоффман, Д. Зіммерман, Т. Лукман, С. Бем, Ст. Уест), підходи до аналізу гендерних відносин (Р. Коннела, М. Месснера), про принципи аналізу гендерної ідентичності та особливостей статевої соціалізації (Н. Бєлопольська, О. Вороніна, З. Гасанов, О. Здравомислова, О. Кікінежді, Я. Гошовський, Д. Ісаєв, В. Кльоцина, Ст. Каган, І. Кон, З. Магомедова, Д. Маллаев, Ш. Мірзоєва, Н. Пушкарьова, Є. Омельченко, В. Тартаковська, А. Тьомкіна, А. Шахманова та ін.), проблеми психічного, соціального розвитку дітей-сиріт (Я. Гошовський, І. Демент'єва, Т. Кузнецова, А. Прихожан та ін.).

Феномен гендерної ідентифікації утриманців у наукових джерелах майже не зазначений, а отже, не розглядається в повному обсязі, як основне джерело успішної соціально-психологічної адаптації та реалізації сиріт у суспільстві.

Мета. Стаття має на меті проаналізувати особливості створення соціально-психологічного, виховного середовища, в якому

перебувають сиротинці, в умовах якого і формується гендерна ідентифікація підлітка. Особливу увагу надається фактору впливу гендерних стереотипних суб'єктивних установок педагогів та вихователів, які впливають на основу ідентифікаційного мікросоціуму утриманців.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що для успішної адаптації та інтеграції в соціумі як повноправного її члена, дитина повинна виховуватися в сім'ї, де відбувається формування гендерних векторів, нормативних орієнтиру та стереотипів поведінки. Статеві ролі засвоюються через наслідування представниками своєї статі, через ідентифікацію з ними і відокремлення від протилежної статі в певні вікові періоди [9].

Однак у сиріт, які виховуються в закладах утримання, вкрай обмежені можливості пізнання цих статеворольових патернів. Проблема соціального сирітства з кожним роком набуває катастрофічних масштабів і є однією з негативних соціальноекономічних тенденцій сучасного суспільства. Детермінантами даного явища виступають не тільки динамічна соціально-економічна ситуація в країні, але й, перш за все, падіння моральних підвалин, цінностей сім'ї та шлюбу, втрата відповідальності дорослих за долю своїх дітей і сімей [1]. Все це накладає значимий відбиток на психофізіологічний процес розвитку дитини та соціальні установки, на основі яких формується ідентичність людини як представника певної статі.

У гендерній ідентичності на перший план виходять соціокультурні параметри категорій «чоловіче» та «жіноче», у відповідності з яким дитина ідентифікує себе з конкретною гендерною групою, конструюючи свою ідентичність в якості представника будь-якої статі. Згідно з твердженням І. Кона, освітні установи, на відміну від батьківської сім'ї, є відносно автономними інститутами соціалізації, які не мають чітко визначеного ієрархічної системи у процесі гендерної ідентифікації і соціалізації [8]. Тоді як для дитини без сім'ї саме школа, дитячий будинок і інтернат виступає єдиним структурованим соціокультурним об'єднанням. Максимально звужуються механізми соціалізації, які пропорційно посилюють залежність ідентифікації особистості від інституту соціалізації, в якому перебувають сиротинці.

Особливу увагу в нашій роботі займає вивчення фактора заміни ролей вторинних агентів соціалізації на первинні. В даному випадку ролі ретрансляторів соціального досвіду в інтернатних установах із моменту вступу до закладу утримання починають виконувати дорослі (вихователі, вчителі,

технічні працівники та ін.), які теоретично належать до вторинних агентів ідентифікації, і які мають впливати на дитину в звичайному недеприваційному середовищі лише опосередковано. Однак система організації виховного процесу у закладах побудована таким чином, що педагоги виконують роль первинних агентів соціалізації – батьків. Така штучна імітація сімейних та соціальних стосунків викривлює уявлення підлітка про норми та зразки поведінки у сім'ї й суспільстві, що видозмінює усі соціалізаційні процеси, у тому числі й гендерну ідентифікацію вихованця.

Слід зазначити ще один важливий фактор – підміна зразків автентичної поведінки людини на професійно-орієнтовану. Вихованці переважно спостерігають за дорослими при виконанні ними професійних обов'язків, тобто змушені наслідувати лише статусні й професійні комунікації (моделі поведінки) по відношенню до дітей.

Фактор фемінізації кадрового складу закладів утримання, де переважно працюють лише жінки, на нашу думку, значно утруднюють гендерну ідентифікацію та соціалізацію як хлопців, так і дівчат. Відсутність можливості спостерігати та переймати специфіку поведінки дорослих обох статей, а також відповідні професійні особливості взаємодії між статями не дозволяє формуватися уявленням про мужність та жіноч-

ність, ускладнюють розуміння еталонів поведінки «справжніх чоловіків та жінок», що ускладнює процес гендерної ідентифікації підлітків-сиротинців та видозмінює, знеособлює процес гендерної соціалізації [5].

У роботах ряду авторів відзначається, що дослідження даного питання пов'язане зі значними труднощами. Мова йде про недостатню узгодженість того, що відбувається в реальній групі вихованців та вихователів, педагогів із сучасними соціально-культурними уявленнями [1; 7; 9].

З метою уточнення особливостей, пов'язаних із статево-соціальними суб'єктивними установками педагогічних працівників, що впливають на формування гендерного поля, проведено пілотажне дослідження, яке визначає якісний та кількісний показник сформованості гендерних характеристик та установок. Слід зазначити, що дослідження проводилось упродовж 7 років. У діагностичних заходах брали участь 138 педагогічних працівників, 6 державних закладів утримання сиротинців як України, так і РФ.

В основу дослідження були покладені стимульні матеріали методики Bem Sandra L. 1974.

Графічний варіант пред'явлення результатів нашого дослідження презентує схожість і недостатню сформованість понять саме маскулінних і андрогінних стандартів поведінки в порівнянні з фемінними серед педагогів та вихователів, що працюють з підлітками-сиротинцями. На нашу думку, це зумовлено тим, що педагогічні працівники – переважно жінки, а тому більш орієнтовані на практичну діяльність у рамках фемінної поведінки, як більш автентичної та комфортної для них, так як несеїть саме її внутрішньоузгоджений зразок. Слід визнати достатньо високі показники андрогінних характеристик якостей з боку вихователів, але значно менші з боку педагогів. Можливо, це є особливістю спілкування з вихованцями в повсякденні і в учбовій діяльності. Домінуючими для вихователів є категорія ефективного, малоконфліктного співмешкання, а для педагогів – діяльність, яка вимагає особливих вимог до самої особистості. Педагогічним працівникам було запропоновано виділити ті риси поведінки, які вони стимулюють у підлітків-сиротинців під час спілкування з ними. Результати опитування теж мають свої особливості, тому ми знову диференціювали їх за категоріями «вихователь» – «учитель».

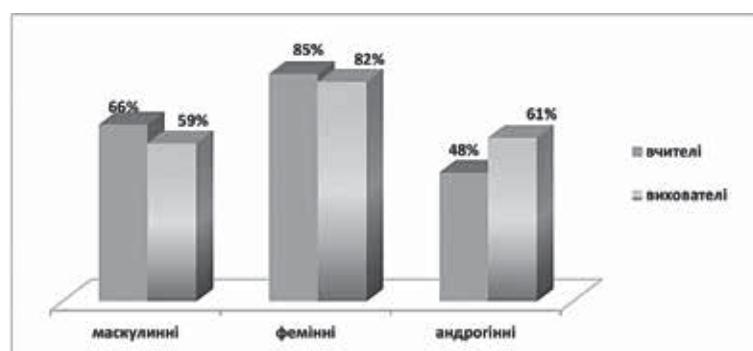

Рис. 1. Ранжування якостей особистості за гендерними характеристиками вчителями та вихователями закладів інтернатного типу

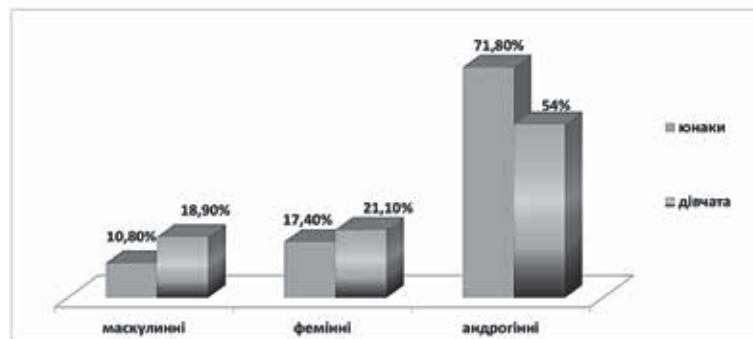
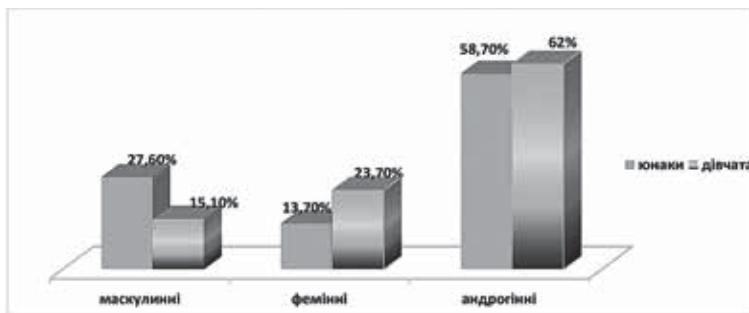

Рис. 2. Результати опитування вихователів. «Риси поведінки, які я стимулюю у своїх вихованцях»

Рис. 3. Результати опитування вчителів «Риси поведінки, які я стимулюю у своїх учнів»

При наявності близько 30 підопічних вихователь намагається створити, насамперед, ситуацію підпорядкування і безконфліктного співмешкання, і, як результат, перешкоджають розвиткові істинно маскулінних і фемінних якостей.

Такі типові маскулінні риси, як незалежність, наполегливість, домінантність, агресивність, схильність до ризику, самостійність, впевненість у собі тощо, присікаються авторитетністю вихователя та специфікою життєдіяльності. Такі фемінні якості, як м'якість, чутливість, сором'язливість, ніжність, сердечність, здатність до співчуття, співпереживання та ін., отримують осуд та зневагу оточуючих однолітків. Вихователі культивують у своїх вихованців, передусім, такі нейтрально статеворольові якості, як поступливість, дружелюбність, слухняність, комформність, тактовність, традиційність, адаптивність та ін. На тлі викладеного вище, можна говорити про гендерну як привацію, так і депривацію підлітків, які виховуються в дитячому будинку.

Результати опитування вчителів мають іншу репрезентивну картину. В своїй педагогічній діяльності вчителі мають в арсеналі індивідуальні та диференційовані моделі взаємодії, які б стимулювали навчальну діяльність кожного учня. Навчальна діяльність передбачає широкий спектр якостей особистості задля успішної учебової діяльності. Педагоги стимулюють прояви самовпевненості в своїх можливостях, театральність, наполегливість, аналітичність, самостійність, відповідальність та ін. Все це дає можливість засвоєння більш різноманітних поведінкових патернів, але вони не є гендерно орієнтовані, а загальноприйнятні в навчанні. Тому, беручи до уваги теоретично-методологічні положення та результати наших досліджень, варто зробити висновок, що в силу соціального статусу і штучних фрустрованих довготривалих умов життя сиротинці не можуть повноцінно та якісно ідентифікувати себе за гендерною ознакою як маскулиною, так і фемінною. Таким чином формується диспозиція «психологічного захисту», як неконсистентне, не-

узгоджене утворення, породжується внутрішнє стабілізоване соціальне протиріччя, вуалізується ілюзорними уявленнями про себе, а також спотворюються соціально-перцептивні дані про стандарти і поведінкові ситуації спілкування в соціумі [11].

Висновки. Отже, результати досліджень серед вихователів та педагогів чітко вказують на сформованість у педагогічній та виховній діяльності гендерних поведінкових установок переважно на рівні усередненого як у дівчат, так і юнаків, що сприяє, перш

за все, не андрогінному типу ідентифікації, а гендерно-рольовому дефіциту. Він, у свою чергу, затримує гендернорольову ідентифікацію, блокує важливі потреби у рольовому розвитку, внаслідок чого гендерна роль не формується або формується частково, недостатньо, з серйозними відхиленнями. Тому в нашому випадку ми вважаємо, що показник андрогінності при діагностуванні психологічної статі слід розглядати, як синонім незрілого типу ідентифікації. Все це визначає перспективу нашої подальшої роботи з педагогами у пошуку компенсуючих механізмів та стимулів через розвиток гендерноорієнтованих компетенцій та поведінкових патернів із метою ефективної соціально-педагогічної адаптації сиріт у подальшому в суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА:

- Бендас Т.В. Гендерная психология: Учебное пособие / Т.В. Бендас. – СПб. : Питер, 2005. – 431с.
- Берн Ш. Гендерная психология / Шон Берн. – СПБ. : прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. – 320 с.
- Гендерна психологія: навч. посіб. / О.В. Літвінова ; Східноукр. нац. уніт ім. В. Даля. – Луганськ, 2010. – 235 с.
- Говорун Т.В. Гендерна психологія: Навч. посібник / Т.В. Говорун, О.М. Кікінеджі – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 307 с.
- Ильин Е.П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины. / Е.П. Ильин. – СПб. : Питер, 2002. – 544 с.
- Кікінеджі О.М. Формування гендерної культури молоді: Науково-методичні матеріали до тренінгової програми: навч. пос. / О.М. Кікінеджі, О.Б. Кізь. – Тернопіль : ТНПУ ім. Гнатюка, 2009. – 160 с.
- Клецина И.С. От психологии пола – к гендерным исследованиям в психологии / И.С. Клецина // Вопросы психологии. – 2003. – № 1. – 178 с.
- Кон И.С. Психология половых различий / И.С. Кон // Вопросы психологии. – 1981. – № 2. – С. 47–57.
- Психологія статі: Навч. посіб. / Т.В. Данильченко; Черніг. держ. пед. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2006. – 208 с.
- Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. – М. : Прогресс, 1996. – 344 с.
- Яценко Т.С. Методологія взаємозв'язків свідомого і несвідомого в контексті проблеми адаптації суб'єкта до соціуму : Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер. : Педагогіка і психологія – Ялта : РВВ КГУ № 2. – 2009. – Ч. 1. – С. 28–44.